
ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

УДК 070:655

Л.Г. Пономаренко

“ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ СЛОВНИК” ЯК ПЕРСОНАЛЬНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ: ТИПОЛОГІЧНІ РИСИ ДОВІДКОВОГО ВИДАННЯ

Статтю присвячено аналізу двотомного “Шевченківського словника” як персональної енциклопедії. Проаналізовано такі типологічні риси цього довідкового видання: цільове призначення, читацька аудиторія, характер інформації, структура довідника, ілюстрування видання.

Ключові слова: енциклопедичне видання, структура довідника, персональний словник, типологічні риси, характер інформації, словникова стаття, ілюстрування.

Центральне місце серед довідкових видань належить енциклопедіям та енциклопедичним словникам – науково-популярним довідковим виданням, які містять найсуттєвішу інформацію з усіх або окремих галузей знань чи практичної діяльності. Саме енциклопедія відображає рівень розвитку й зрілості нації, актуальні проблеми суспільства, дає поштовх до розвитку наукових спостережень.

Значна роль у вирішенні низки проблем, пов'язаних з виданням наукової та довідкової літератури, відводиться типології довідкового видання. Наукова розробка цієї проблеми покликана допомогти при класифікації видів і типів видань, які зможуть стати фундаментом для широкого кола читачів.

У світлі підготовки Національною академією наук України “Шевченківської енциклопедії” (у 4-х томах) виникла необхідність проаналізувати реальний здобуток шевченкознавства на теренах довідкової літератури. Саме “Шевченківський словник” (у 2-х томах, 1978), незважаючи на його вихід друком ще за радянських часів, є поки що найґрунтовнішим прикладом такого типу видань, присвячених особистості Тараса Шевченка та його творчості.

Мета статті полягає в аналізі типологічних рис “Шевченківського словника” як персональної енциклопедії. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку таких завдань: 1) охарактеризувати основні типологічні й структурні риси словникової статті; 2) розглянути специфіку ілюстрування аналізованого видання.

Методи дослідження: описовий, порівняльний.

Слід зазначити, що типологія видання посідає центральне місце в теорії книго-

знавства. Від традиційної класифікації типології книг зазначена проблема відрізняється тим, що розглядає об'єкт не за однією ознакою (апарат, цільове призначення тощо), а цілісно, що дає змогу охарактеризувати видання як багатоманітне явище.

В основу типологічного аналізу покладено такі важливі типологічні ознаки: цільове призначення, читацька адреса, характер інформації, структура довідника, ілюстрування й апарат видання. Ці ознаки дають можливість виявити характерні особливості, притаманні довідковим виданням.

В кінці 70-х рр. ХХ ст. наша філологічна наука збагатилась фундаментальною працею: вийшов з друку двотомник під назвою “Шевченківський словник”. Він є своєрідним підсумком розвитку шевченкознавства. Словник містить різнобічні відомості про Тараса Шевченка – поета й художника, висвітлює широке коло питань, які стосуються відображення його життя й творчості в літературі та мистецтві, а також вшанування й увічнення його пам'яті. Науково-редакційну підготовку видання здійснили Головна редакція УРЕ й Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР.

Широко подано відомості про літературну і художню творчість Тараса Шевченка, вміщено окремі статті про кожний його твір літератури та більшість мистецьких творів. Матеріали словника всебічно показують роль поета в становленні та розвитку нової української літератури й образотворчого мистецтва.

Це перша спроба створити персональне енциклопедичне видання в Радянській Україні. Покладений в основу роботи авторів і упорядників метод комплексного вивчення суспільних наук дав змогу побудувати словник як певну систему знань: подано науко-

вий синтез усього зробленого, а на основі цього намічено основні проблеми й перспективи розвитку тієї чи іншої проблеми шевченкознавства як окремої галузі наук.

Шевченкознавство як наука зародилася ще за життя поета, коли з'явилися перші рецензії на його твори. Коли Тараса Шевченка було ув'язнено, а потім заслано, його твори поширювалися нелегально, у таких умовах вперше з'явилося й правдиве слово про нього.

Над створенням "Шевченківського словника" працював науковий колектив інституту літератури Академії наук УРСР – відділ шевченкознавства, очолюваний Євгеном Кирилюком. Невтомний дослідник творчості поета, він написав монографію про Тараса Шевченка, очолив повне видання творів Кобзаря 1963–1964 рр.

До роботи над словником було залучено понад 500 науковців-шевченкознавців, які зробили велику справу і максимально систематизували всі відомості про Т. Шевченка.

Переходячи до характеристики типології й структури "Шевченківського словника", необхідно звернути увагу, що типологія й структура словникової статті залежить від типу словника. Енциклопедичні видання понятійно-довідкового характеру, мають декілька підстав для типологічного поділу. Першою і найактуальнішою підставою є цільове призначення, тобто визначення того, хто буде користуватись тим чи іншим енциклопедичним виданням.

Коли йдеться про "Шевченківський словник" (1978), то розрахований він перш за все на фахівців, а школярам чи студентам стане в пригоді вступна стаття. Хотілося б, щоб при створенні інших довідкових видань про визначних осіб укладачі приділили більше уваги широкому колу читачів, які із задоволенням почитали б словникові статті, не переобтяжені фактами. Проте навряд чи можливо врахувати це побажання при укладанні ґрунтовної й всеосяжної "Шевченківської енциклопедії".

За характером інформації "Шевченківський словник" – це спеціалізована персональна енциклопедія. Як відомо, енциклопедії належать до довідкових видань, у "яких різноманітна інформація наукового або прикладного характеру розміщена в зручному порядку і не призначена для суцільного читання" [1, с. 64]. Основою структурної одиниці – статті – є конкретні дані й факти, поняття, закони, правила, які характеризують заголовне слово. Подаються такі статті за алфавітним або системним принципом. За обсягом вони бувають короткими (один абзац) і великими (кілька абзаців, а то й сторінок).

Таким чином, "Шевченківський словник" – це перша спроба створення українського

персонального словника. Статті-огляди присвячені найважливішим подіям із життя і творчості Тараса Шевченка. Оглядових статей дуже мало. Значна кількість довідок-персоналій зумовлена тим, що життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка перетинався з багатьма тогочасними визначними особистостями.

У "Шевченківському словнику" є всі типи енциклопедичних статей. Вони розміщені за назвою провідної теми, за алфавітом і чітко відповідають будові статей енциклопедії. Назва статті відповідає темі, яка розкривається. Потрібно відзначити, що у "Шевченківському словнику" розгалужена система посилань, котра допомагає читачеві глибше ознайомитися з матеріалом.

Спосіб побудови статей словника за алфавітом є дуже зручним для читача. Традиційно його використовують майже всі універсальні енциклопедії. Винятком у цьому виданні є лише подана на початку стаття "Тарас Григорович Шевченко" [2, с. 11], яка не відповідає алфавітному принципу.

Назви статей, присвячених літературним творам поета, подаються тією мовою, якою цей твір написано. Усі ці назви розміщуються за українським алфавітом. Назви статей про російські періодичні видання подаються російською мовою, наприклад: "Колокол" [2, с. 312], "Отечественные записки" [2, с. 73], але розташовані вони за українським алфавітом. Напевне, у зв'язку із цим можуть виникнути певні труднощі для необізаного читача.

У словнику подано низку статей про світоглядну еволюцію поета та його суспільно-політичні, філософські й естетичні погляди. Так, "Філософські погляди Шевченка" [2, с. 303] – це стаття-огляд, що містить розширену систему посилань на статті-персоналії, статті-відсилання. В кінці статті розміщена бібліографія, де читач зможе знайти опис праць, які використовувались для її написання.

Аналогічний приклад системи посилань знаходимо у статтях "Історичні погляди Т.Г. Шевченка" [2, с. 262] та "Естетичні погляди Т.Г. Шевченка" [2, с. 209]. Кожний твір поета розглядається окремо. У довідці подано відомості про умови і час написання, аналіз твору з погляду його ідейно-художньої цінності.

Великі оглядові статті використані укладачами для опису зв'язків між творчістю Кобзаря та літературою й мистецтвом багатьох народів світу. Творчість Тараса Шевченка багатогранна, як і багатогранне його життя, коло інтересів, зв'язків поета із сучасниками, коло питань, пов'язаних зі значенням Тараса Шевченка в розвитку української літератури. Подано дані про історію перекладів Кобзаря в статті-огляді "Пере-

кладання творів Т.Г. Шевченка” [3, с. 90] і “Т.Г. Шевченко у художній літературі” [3, с. 375]. Характеризуються численні переклади російських поетів. Усе це і безліч інших аспектів шевченкіани знайшли своє висвітлення у словнику.

Звичайно, читати “Шевченківський словник” слід з обережністю: чимало статей є ідеологічно тенденційними, написаними в характерному для радянсько-партійних часів дусі. Для прикладу назвемо статтю “Буржуазно-націоналістичні фальсифікації творчості Т.Г. Шевченка” [2, с. 91], або ж вміщену велику кольорову репродукцію картини “Ленін і Крупська на вечорі, присвяченому 100-річчю з дня народження Шевченка”, на якій партійні боси зображені велично на передньому плані, а ледве помітний невеличкий бюст Шевченка – десь позаду...” [4].

Не для кожного читача, який знає і любить Тараса Шевченка, відомим є факт про те, де видавався поет. У статті “Всесвітня Рада миру про вшанування пам’яті Шевченка” [2, с. 138] можна знайти інформацію про особливості вшанування пам’яті поета всіма народами світу. Крім того, такі факти містяться у статтях “Сторіччя з дня народження Т.Г. Шевченка” [3, с. 243] та “Міжнародний форум діячів” [2, с. 405].

Вичерпні дані про творчість Кобзаря читачі знайдуть у таких словникових статтях: “Творчий процес Шевченка-художника” [3, с. 258] та “Творчий процес Шевченка-письменника” [3, с. 256]. Повний ідейно-естетичний аналіз кожного твору Тараса Шевченка міститься в окремих статтях, названих за алфавітом, наприклад: “Заповіт”, “Лілея”, “Сон”.

Потрібно також відзначити, що дуже добре в оглядових статтях із окремих національних літератур подаються численні посилання на біографічні статті. Персоналіями “Шевченківського словника” є дослідники та перекладачі Тараса Шевченка, ті історичні особи та герої, які згадуються у його творах і листах.

Таким чином, слід підкреслити, що статті-довідки у “Шевченківському словнику” прекрасно виконані. Подібну інформацію не просто оформити, тому що це досить короткі жанри, але автори й упорядники з успіхом впорались із поставленим завданням.

Переходячи до питання ілюстрування “Шевченківського словника”, варто пригадати, що Тарас Шевченко майстерно володів не лише словом, а й пензлем. Мистецька спадщина Шевченка-художника, яка нараховує 835 творів – живописних полотен, рисунків, офортів та ескізів (з них – близько 300 не віднайдено), свідчить про те, що він був:

а) *першокласним акварелістом*, протечею європейського імпресіонізму: відомо 210 його акварелей, передусім пейзажів, які

за рівнем мистецької досконалості стають у ряд світових здобутків малярства;

б) *блискучим портретистом-психологом*: виконав 150 портретів, з яких 43 – автопортрети. Портрети, зроблені Тарасом Шевченком, подають український генотип крізь призму бачення митця-філософа: “Портрет Іллі Лизогуба”, “Портрет Катерини Кейкуатової”, “Автопортрет” 1840 р. Крім того, Тарасу Шевченку належать 20 олійних полотен, у тому числі жанрових (“Катерина”, “Селянська родина”, “На пасіці”), котрі також орієнтовані на зображення своєрідності національних стереотипів буття;

в) *офортисом (академіком гравюру)*: велику популярність здобули 6 офортів серії “Живописна Україна”, що репрезентують українські етнічні цінності, та 21 офорт, виконаний в останні роки життя у Петербурзі;

г) *віртуозним рисувальником*: понад 230 олівецьових рисунків ландшафтів України, передусім, етюдів з натури, виконаних в Аральській і Каратауській експедиціях, вражають майстерністю виконання (на грані ювелірної), поєднанням документальної ймовірності з високою одухотвореністю.

У жодному попередньому дослідженні не висвітлено так глибоко і всебічно, як у словнику, мистецької спадщини Тараса Шевченка. Після академічного видання творів Шевченка-художника в 4-х томах (Київ, 1961–1964) виявлено чимало нових творів, розшувано нові архівні документи, що уточнюють атрибуцію вже відомого. Усе, разом із виявленими раніше 835 творами, більшість з яких репродуковано на сторінках словника, дає уявлення про величезну мистецьку спадщину Шевченка-художника. За літературними й архівними джерелами описано 278 досі не знайдених його творів, відкинуто 263 твори, що йому помилково приписували.

Словник подає статті про окремі мистецькі твори Тараса Шевченка, а також узагальнювальні мистецтвознавчі, зокрема “Живопис Т.Г. Шевченка”, “Акварелі Т.Г. Шевченка”, “Пейзажі Т.Г. Шевченка”.

Поряд із висвітленням творчості Шевченка-художника у словнику вміщено статті про сотні інших митців світу, які в живопису, графіці, скульптурі, декоративному мистецтві створили образи за мотивами творів Кобзаря. Такі статті чергуються з узагальнювальними розвідками, зокрема: “Шевченко в образотворчому мистецтві”, “Ілюстрування творів Т.Г. Шевченка”.

Звернемося тепер до специфіки ілюстрування довідкових видань. Оскільки вони мають не власне науковий, а науково-популярний характер, тому доречним і необхідним є внутрішнє та зовнішнє оформлення. Часом вдало продумані художником деталі стають основним стрижнем видання,

привертають увагу читача й спонукають його ґрунтовно опрацювати книгу. Ілюстративний матеріал, будучи складовою відтворення наукового змісту, у подібних виданнях виконує також і кілька важливих функцій: пізнавальну, інформаційну, виховну [1, с. 61]. Водночас перенасичення тексту ілюстративним матеріалом може ускладнити сприйняття тексту читачем, відволікти його увагу.

В ілюструванні “Шевченківського словника” перемагає чіткість, виразність кольорів, що дає читачам змогу краще сприймати поданий матеріал. Проте є кілька помилок, допущених або пропущених авторами і відповідальними редакторами. Перша – це те, що зовсім неправильно зроблені підписані підписи в усьому виданні. Ось, наприклад, у першому томі на таблиці XVIII до статті “Ілюстрування творів Т.Г. Шевченка” зображено відомі полотна майстра, проте відсутні їхні підписані підписи, що призводить до інтуїтивного прочитання їх читачами.

Набагато складніша ситуація на наступній розгортці, яка перенасичена малярськими роботами Т. Шевченка, і тому важко зрозуміти, які назви відповідають яким полотнам. Таких прикладів безліч, тому ми пропонували б зробити чітку систему підписані підписів.

Другою суттєвою помилкою є те, що дуже часто портрет того чи іншого діяча розміщений набагато далі від його біографічних даних. Наприклад, стаття-довідка “Данилов”

розміщена у першому томі на с. 59, а його портрет аж на с. 63, аналогічно зі статтею-довідкою “Вагилевич”, яка знаходиться на с. 99 першого тому, а фотографія – на с. 100. Хотілося б, щоб таких незручностей було якомога менше.

Знайдено ще один недолік у кінці статті, до якої вміщено ілюстрації, подано умовний знак у вигляді трикутника, спрямованого в бік ілюстрації, що не завжди збігається, оскільки ілюстрація знаходиться не на своєму місці.

Висновки. Отже, незважаючи на названі вище прикрі помилки та неточності, а також на заідеологізованість доброї половини ілюстрацій, зокрема світлин радянських часів, можна говорити про задовільний стан ілюстрування “Шевченківського словника”.

Перспективи дослідження вбачаємо в аналізі таких типологічних рис цього довідкового видання, як мова та стиль.

Список використаної літератури

1. Тимошик М.С. Видавнича справа та редагування / М.С. Тимошик. – К., 2004. – Ч. 2. – 130 с.
2. Шевченківський словник: в 2 т. – К.: ГР УРЕ. – 1978. – Т. 1. – 416 с.
3. Шевченківський словник: в 2 т. – К.: ГР УРЕ. – 1978. – Т. 2. – 411 с.
4. Яворський-Лук'янюк Т. Шевченківський словник [Електронний ресурс] / Т. Яворський-Лук'янюк. – Режим доступу: www.ukrajnci.hu/arhiv/hromada_58_ua/tovarestvo/slovnec.htm.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2012.

Пономаренко Л.Г. “Шевченковский словарь” как персональная энциклопедия: типологические черты справочного издания

Статья посвящена анализу двухтомного “Шевченковского словаря” как персональной энциклопедии. Проанализированы такие типологические черты этого справочного издания: целевое назначение, читательская аудитория, характер информации, структура справочника, иллюстрирование издания.

Ключевые слова: энциклопедическое издание, структура справочника, персональный словарь, типологические черты, характер информации, словарная статья, иллюстрирование.

Ponomarenko L. “The Shevchenko dictionary” as personal encyclopaedia: typology lines of certificate edition

The article is sanctified to the analysis of the two-volume “Shevchenko dictionary” as the personal encyclopaedia. Such typology lines of this certificate edition are analysed: having a special purpose setting, reader audience, character of information, structure of reference book, illustrations.

Key words: encyclopaedic edition, structure of referencebook, personal dictionary, typology lines, character of information, vocabulary entry, illustrations.